

DE SOCIOLOGISCHE GIDS EN DE NEDERLANDSE SOCIOLOGIE

door J. A. A. VAN DOORN

Het gekste echter is, dat men in Nederland zo lang 'jongere' blijft; Willem Kloos gold als 'jongere', toen hij al tegen de zestig liep, omdat het grote publiek toen pas begon te merken, dat hij met zijn bentgenoten van *De Nieuwe Gids* vele heilige huisjes had opgeruimd. Menno ter Braak, *Verzameld Werk* VII, p. 407.

Dit jaar ruim een eeuw geleden verscheen in ons land het eerste algemeen sociologische geschrift — deze maand ruim een decennium geleden verscheen het eerste algemeen sociologische tijdschrift. Ook indien men de klaarblijkelijke voortijdigheid en de oubolligheid van De Bosch Kempers *Handleiding tot de kennis van de wetenschap der samenleving* volledig in rekening brengt,¹ blijft een zo late bundeling van krachten in een eigen periodiek opmerkelijk genoeg om er een ogenblik bij stil te staan.

De meest voor de hand liggende verklaring is te vinden in de omstandigheid, dat de sociologie in Nederland tot voor betrekkelijk korte tijd steeds 'inwonend' is geweest, als vak binnen de sociaal-geografische opleiding (sedert 1921), als belangrijk participant in de, daarom aanvankelijk naar naam misleidende, *Nederlandse Sociologische Vereniging* (sinds 1936), tenslotte ook als één deel van het terrein dat door het tijdschrift *Mens en Maatschappij* (sedert 1925) werd bestreken.²

In alle drie de opzichten is de sociologie meer en meer baas in eigen huis geworden, maar het valt te begrijpen dat dit proces vaak maar traag verliep. Zo had de redactie van *Mens en Maatschappij* direct na de bevrijding (nummer van 15 dec. 1945) onder de acht redacteuren geen enkele socioloog. Maar ook nog in de maand, dat de *Sociologische Gids* begon te verschijnen — in november 1953 —, was slechts de helft van de 14 man tellende redactie van M. en M. socioloog. En hoewel de inhoud reeds sterker dan deze samenstelling zou doen ver-

¹ J. de Bosch Kemper, *Handleiding tot de kennis van de wetenschap der samenleving*, uitgegeven als eerste deel van zijn *Handleiding tot de kennis van de wetenschap der samenleving en van het Nederlandsche staatsregt*, Amsterdam 1863.

² *Mensch en Maatschappij* had bij de oprichting en in de eerste tijd van het bestaan als ondertitel 'Tweemaandelijksch tijdschrift voor anthropologie, psychologie, erfelijkheidsleer, eugenetiek, prae-historie, ethnologie, sociographie, sociologie, criminologie, ethiek en rechtsphilosophie'. Dat dit niet alleen een programma was bewijst de inhoud van het 'Systematisch en alphabetisch register 1925-1950' op het tijdschrift.

moeden, sociologisch van gerichtheid was, kregen de lezers van dit nummer mede 'de overervingsanalyse van het vingerpatroon' en de laatste bijzonderheden betreffende de *gigantopithecus blacki* uit Zuid-China voorgezet.

Kwam de *Sociologische Gids* dus te laat tot stand? Te laat, — in ieder geval betrekkelijk laat — indien gelet wordt op de voortgang van het sociologisch werk in ons land, dat al decennia lang energieke en voor-aanstaande beoefenaars trok en bovendien rond 1950 algemeen bij het hoger onderwijs was geaccepteerd, maar toch ook te vroeg, omdat in 1953 nog maar weinigen in Nederland zich inderdaad vaksocioloog konden noemen.

Tot dat moment immers waren de beide aanwezige generaties sociologen niet door hun opleiding maar door ambitie en bij anticipatie de weg naar de sociologie opgegaan: de vooroorlogse sociaal-geografen zetten zich tegen de geografie af en noemden zich sociografen, de na-oorlogse sociografen verwierpen hun benaming en heetten zich sociologen, misschien met zoveel geestdrift omdat zij het nog zo weinig waren.

De *Sociologische Gids* was het hoofdproduct van deze na-oorlogse *self-made* sociologen. Het was het eerste Nederlandse tijdschrift dat niet alleen uitdrukkelijk sociologisch wilde zijn en dit programmatisch zo stelde, maar dat ook — op een enkele uitzondering na — steeds een volledig sociologische redactie heeft gekend. Het blad ontstond daarbij op een beslissend ogenblik in de ontwikkeling van de Nederlandse sociologie, die immers in de jaren vijftig naar eigen en geëigende taken en kaders ging streven, uitgedaagd door de beginnende stroom van afstuderende sociologen en door de groeiende verwachtingen van de maatschappij.

Het is om die reden, en niet uit een obligate herdenkings sentimentaliteit, dat het nu, na tien jaren, nuttig is na te gaan, welk standpunt de *Sociologische Gids* en de groep eromheen in die beslissende jaren heeft ingenomen en wat zij van dit standpunt heeft weten te realiseren. Het gezicht van de huidige Nederlandse sociologie is mede haar gezicht.

I. DE NEDERLANDSE SOCIOLOGISCHE TRADITIE

Om te kunnen vaststellen, in hoeverre de groep rond de *Sociologische Gids* iets nieuws bracht, is het primair nodig zich een beeld te vormen van de situatie in de Nederlandse sociologie anno 1953. Dit beeld is echter alleen te ontwerpen door terug te gaan tot de fase, dat deze sociologie haar stempel kreeg, d.w.z. tot de periode van het interbellum. Daarmee is de traditie in het vak gelocaliseerd en tevens het standpunt van de oudere generatie, die de *Sociologische Gids* bij haar start aantrof.

Een oorsprong vol paradoxen

De broedplaats van de Nederlandse sociologie is te vinden aan de Universiteit van Amsterdam in de opleiding der sociale geografie. Bij wijziging van het Academisch Statuut in 1921 werd de sociologie in deze opleiding een verplicht vak voor het doctoraal, waardoor in 1922 de eerste leerstoel in de sociologie in ons land werd bezet, — door Bonger — en tevens de hoogleraar in de sociale geografie en volkenkunde — Steinmetz — de gelegenheid kreeg om 'school' te maken.³ De ene consequentie was even gewichtig als de andere. Steinmetz immers was niet alleen als ethnoloog maar ook als socioloog een figuur van internationaal formaat, zodat men kon verwachten, dat hij naast Bonger de studie van de sociologie sterk zou stimuleren. Mede gezien de dominerende persoonlijkheid van beide voormannen viel aan te nemen, dat de sociaal-geografen uit Amsterdam stevig sociologisch geïndoctrineerd zouden worden.

Nu is het waar, dat in de loop van de tijd het geografische accent bij de Amsterdamse sociaal-geografen steeds zwakker, het sociaal-wetenschappelijke accent steeds sterker is geworden. Zelfs kan men zeggen, dat de sociale geografie als zodanig in beweging was naar wat men sociografie ging noemen: een afzonderlijke wetenschap, weliswaar met de geografie verbonden en volgens sommigen ertoe behorend, maar evenzeer te interpreteren als het beschrijvend deel van de sociologie.⁴ Maar zo verheugend het voor de sociologen ook is te constateren, dat de sociografie een stap uit de geografische sector en een stap naar de sociaal-wetenschappelijke sector toe is geweest, zo jammer is het anderzijds, dat het net een stap te weinig was: de sociografie was een overrijpe geografie, maar een onrijpe sociologie.

Dit was te meer te betreuren, omdat de sociografie door Steinmetz, de stichter, met zijn volle gewicht werd gesteund. Hij vormde zijn leerlingen tot sociografen, die *zijn* brede algemene kennis van sociologie, fysische anthropologie, geschiedenis, geografie en ethnologie zouden verbijzonderen in *hun* studie van de concrete volken en hun onderdelen in hun verscheidenheid.

Het programma ⁵; 'Het eerste (doel van de sociografie — v. D.) is *veelzijdigheid*, waarbij vooral hieraan gedacht wordt, dat zij zich niet moet beperken tot de oekonomische of welke andere zijde van de gekozen eenheid ook, maar dat het onderzoek van de toestand naar alle zijden: moreel, kultureel, oekonomisch, crimineel, enz. moet geschieden'. De uitvoering: de beschrijving van een meestal

³ Ook de sociale geografie aan de Rijksuniversiteit te Utrecht kreeg de sociologie toegevoegd, maar zij werd daar nooit van enige betekenis.

⁴ Wie een meer gedetailleerd inzicht wenst, wordt verwezen naar J. A. A. van Doorn en C. J. Lammers, 'Sociologie en sociografie', in: *Sociologische Gids*, V, 2; maart 1958, p. 49—78.

⁵ S. R. Steinmetz, *Inleiding tot de sociologie*, Haarlem 1931, p. 39.

geografisch begrensde eenheid, vanaf grondsoorten en afwatering, schedelinhoud, streektaal en volkskarakter, tot en met bevolkingspyramide, fabriekstoestanden, onderwijsapparaat en godsdienstige beleving.⁶

Deze sociografie kon voor de sociologie weinig winst opleveren en zij heeft inderdaad sociologisch weinig opgeleverd.⁷ Men moet zelfs vaststellen, dat een belangrijk gedeelte van wat er aan sociologie tussen de wereldoorlogen werd gepresteerd, buiten de Amsterdamse sociografie om tot stand kwam: Bouman, Hofstra, Sinzheimer, Samkalden, Bernstein.

Dit is de eerste paradox: Steinmetz, zelf socioloog van allure, maar niet een sociologische leerstoel bezettend, stichtte een wetenschap — de sociografie —, die de ontwikkeling van de sociologie concurrentie ging aandoen. Hij vestigde een disciplinair en emotioneel bolwerk, dat voor het merendeel van zijn enthousiaste en begaafde leerlingen plaatsvervangend was voor de sociologie. Hij opende de vensters op de maatschappelijke werkelijkheid — zijn verdienste —, maar liet na een optiek te verschaffen.

Hoewel, zoals Den Hollander, terecht heeft opgemerkt, de relatie tussen sociologie en sociografie in die tijd eigenlijk niemand helder voor de geest stond,⁸ heeft Steinmetz' wetenschapsopvatting zeer bepaald een rol gespeeld. Wat hij vóór alles haatte, was goedkoop speculeren en gemakkelijk redeneren, in zijn beeldende taal 'de manoeuvre van touwtjes-exerceren in de wetenschap! Twee soldaten en een touw daartussen zijn geen gelid, twee feiten en wat frazen zijn geen inductief bewijs'.⁹ Wat hij daarom vóór alles eiste van zijn leerlingen, was eerbied voor de feiten. In die lijn ligt zijn verwachting van de sociografie, die voor de sociologie 'van onschatbare waarde' zou zijn, omdat zij de socioloog 'kritisch gezuiverd materiaal' zou kunnen leveren: 'zij zal namelijk de sociologen dwingen bij de werkelijkheid te blijven'.¹⁰

⁶ Als voorbeeld twee uitstekende studies: A. Blonk, *Fabrieken en mensen, een sociografie van Enschede*, Enschede 1929; E. W. Hofstee, *Het Oldambt; een sociografie*. Deel I: Vormende krachten, 2de druk, Groningen-Batavia 1938.

⁷ Dit harde oordeel, dat niet door iedereen zal worden onderschreven, werd door mij reeds in 1956 uitgesproken en is na hernieuwd onderzoek helaas bevestigd. J. A. A. van Doorn, 'The development of sociology and social research in the Netherlands', in: *Mens en Maatschappij*, XXXI, 4; juli-aug. 1956, p. 195—207.

Men vergelijkte overigens het oordeel van een insider en van een buitenstaander, dat niet anders luidt: A. N. J. den Hollander, 'Sociografie en sociologie', in: *Geestelijk Nederland 1920—1940*, deel II, Amsterdam-Antwerpen 1948, p. 122; I. Gadourek, 'The Low Countries', in: *Contemporary sociology*, ed. J. Roucek, New York, 1958, p. 743 vv.

⁸ Den Hollander, *aldaar*, p. 128.

⁹ S. R. Steinmetz, *Gesammelte kleinere Schriften zur Ethnologie und Soziologie*, III, Groningen-Batavia 1935, p. 439.

¹⁰ Steinmetz, *Inleiding*, 41.

In dit opzicht vond hij Bonger direct naast zich, positivist en empirist in hart en nieren.¹¹ Wie echter verwacht, dat het onderwijs van hen beiden in sterke mate een onderzoekstraining omvatte, ontmoet de tweede paradox: Steinmetz en Bonger, die in de eerste plaats de feiten wilden laten spreken, lieten het grotendeels aan de geograaf Ter Veen over (na 1933) de studenten te leren de feiten tot spreken te brengen. Ter Veen immers komt de verdienste toe te hebben gezien, dat oefening in veldonderzoek onmisbaar was, dat samenwerking in onderzoeksinstituten noodzakelijk, en gerichtheid op beperkte problemen wenselijk was.

Geheel overeenkomstig de verwachtingen werd deze concrete opvatting van de sociologie en sociografie de brug naar het onderzoek van actuele maatschappelijke vraagstukken. Steinmetz zelf, hoezeer een geleerde van de oude stempel, stond midden in de discussie over eigentijdse vragen als feminisme, eugenetiek, rassendiscriminatie, nationalisme en oorlog. Bonger, in hoofdzaak criminoloog, was primair geïnteresseerd in sociaal-pathologische problemen als misdaad, prostitutie en oorlog, maar schreef ook over bevolkingsvraagstukken en democratie. Hij was trouwens een van de voormannen van de Nederlandse sociaal-democratie tussen de wereldoorlogen en lange tijd redactie-secretaris van *De Socialistische Gids*. Van beiden wordt gezegd, dat zij in hoge mate een 'maatschappelijk geweten' bezaten.¹²

Maar er is verschil tussen de maatschappelijke relevantie en de maatschappelijke toepassing van een wetenschap. Niet Steinmetz en Bonger — zie hier de derde paradox in de wording van de Nederlandse sociologie —, maar Ter Veen is het geweest, die de socioloog/sociograaf als professionele figuur heeft geïntroduceerd. Reeds zijn proefschrift, handelend over de drooglegging van de Haarlemmermeer, bevatte alle elementen voor een praktische vraagstelling, door hem later in verschillende publicaties uitgewerkt: is het mogelijk langs kunstmatige weg — dus via maatschappelijke planning — een kolonistenbevolking met minder offers maar even doeltreffend te selecteren als langs de weg van het natuurlijk selectieproces.

Ter Veen werd (bij de organen van de Zuiderzeewerken) de eerste sociologische adviseur van ons land. Op dezelfde wijze trachtte hij zijn leerlingen — tot dan toe sterk op het aardrijkskunde-onderwijs gericht — te introduceren bij provinciale en gemeentelijke organen, bij planologische en statistische bureaus. Daardoor dan ook heeft de so-

¹¹ Aldus het oordeel van J. Valkhoff in: W. A. Bonger, *Verspreide geschriften*, deel I, Amsterdam 1950, p. XXVIII.

¹² Over Steinmetz: de bijdragen 1 t.m. 7 in het Steinmetznummer van *Mensch en Maatschappij*, IX, 1, 2; 20 jan. 1933; over Bonger: de bijdragen van H. Bonger en J. Valkhoff in W. A. Bonger, *Verspreide Geschriften*, deel I, Amsterdam 1950.

ciaal-geografisch georiënteerde praktijkonderzoeker in Nederland lange tijd een voorsprong gehad op zijn sociologisch geïnteresseerde collega.

Met deze uiteraard onvolledige schets is het beeld van wat men de Amsterdamse School is gaan noemen nagenoeg gegeven: een zeer strict empirisme; een sobere onderzoektechnische bewerktuiging; een geografisch bepaalde gerichtheid op sociale vraagstukken; en vooral: een afzonderlijke discipline, de sociografie, volgens sommigen naast de sociologie een afzonderlijke plaats innemend, volgens anderen het voorportaal van die sociologie.

In 1940, bij het overlijden van Steinmetz en Bonger, was deze wetenschappelijke traditie hecht gevestigd. Haar zwakte is het ontbreken van theoretisch besef, waardoor de Nederlandse sociologie een 'klassieke' erfenis mist, waarop landen als Duitsland en Frankrijk met zoveel vrucht kunnen terugrijpen. Haar sterkte echter was een vastberaden empirische houding en een oriëntatie op wat de sociale realiteit bezig houdt en beweegt.

Na 1945 zouden de erfgenamen van de Amsterdamse School in hoofdzaak de Nederlandse sociologie gaan dragen. De trommelslag is nu bekend; hoe was het gilde?

De Amsterdamse School

'School maken' is méér dan 'leerlingen hebben'. Wat Steinmetz bij uitstek heeft gedaan, is school gemaakt: hij wist bij een aantal van zijn leerlingen zoveel enthousiasme te wekken, dat zij zich een generatie gingen voelen, zelf de kop namen, en begonnen door te geven wat zij hadden ontvangen.

Hiertoe werkten vele omstandigheden samen. De persoon van Steinmetz allereerst, met zijn persoonlijk overwicht, zijn eruditie, strijdbaarheid en humor. Zijn inspiratie blijkt wel evident uit het indrukwekkend percentage bij hem gepromoveerde leerlingen: van de 51 personen, die tussen 1921 en 1933 doctoraal examen aflegden, waren er in laatstgenoemd jaar 22 gepromoveerd — in de Nederlandse academische wereld waarschijnlijk een uniek resultaat.¹³

Steinmetz was niet alleen een persoonlijk gangmaker, maar ook een voorganger en stichter. Hij vestigde zelfstandig de sociografische wetenschap en was tevens bouwmeester van een ethnologische school, die in internationale discussies een goed figuur sloeg. Zijn rol als grondvester gaf zijn leerlingen de complementaire rol van pioniers en daarmee het groepsvormende gevoel tot een gidconsbende te behoren.

Een School vraagt om een tegen-School, en ook op dat punt was aan

¹³ *De sociaal-geograaf vóór en na het doctoraal examen*, Amsterdam 1934, 9; uitgegeven door de Amsterdamsche Studentenvereniging voor Sociale Geografie.

de voorwaarden voldaan: gedurende de gehele ambtsperiode van Steinmetz en enige tijd daarna bood de Utrechtse geografie het zo nuttige tegenspel, dat vaak heftige discussies uitlokte.

Deze totale constellatie van een charismatisch Leider, een Boodschap, een Vijand en een reeks Overwinningen heeft onvermijdelijk tot sterke groepsvorming rond de vaderfiguur geleid. Bij het heengaan van Steinmetz als hoogleraar verscheen uiteraard een herdenkingsbundel met getuigenissen en bijdragen uit binnen- en buitenland, maar veel kenmerkender voor zijn rol was het dat zelfde jaar verschenen boekje vanwege de Amsterdamsche Studentenvereniging voor Sociale Geografie, uitgegeven ter gelegenheid van het 25-jarig hoogleraarsjubileum: 'Steinmetz zoals zijn leerlingen hem zagen', volgepakt met persoonlijke herinneringen en loftuitingen.

In dezelfde lijn ligt de herdenking van de honderdste geboortedag, welke einde 1962 viel, zowel officieel in de Amsterdamse aula als in de pers.¹⁴ Evenzeer past erin de herhaalde, piëteitsvolle omwerking en aanpassing van Steinmetz' *Inleiding tot de sociologie* van 1931, door zijn leerling J. P. Kruijt.

Een dergelijke groep maakt naar buiten toe gemakkelijk front. Als Bouman in 1940 een *werkelijke* inleiding in de sociologie schrijft — en niet, zoals Steinmetz, wat gedachten en ervaringen bijeenzet — wordt hij om zijn afwijkend standpunt stevig door Hofstee onder vuur genomen.¹⁵ Als Verstege een scherpe, maar zeer zakelijke en goed doordachte aanval lanceert op de ongelukkige constructie van de sociografie, gaan Van Heek en Kruijt hem fors en zelfs emotioneel te lijf.¹⁶ Als iemand durft veronderstellen, dat Steinmetz' conceptie van de sociografie bepaald werd door zijn optreden als hoogleraar voor de geografie in een opleiding van sociaal-geografen, klinkt dit in de oren van De Vries Reilingh als een 'insinuatie' tegen de 'ruiterlijke Steinmetz'.¹⁷

Ik kan de vrijmoedige gedachte niet onderdrukken, dat veel van deze emotionaliteit mede voortkwam uit het besef op een wankel methodologische basis te moeten opereren, verstoken van een theoretische

¹⁴ J. J. Fahrenfort, 'S. R. Steinmetz' als volkenkundige; J. P. Kruijt, 'De betekenis van Steinmetz voor de sociografie en de sociologie', in: *Mens en Maatschappij*, XXXVIII, 1; jan.-febr. 1963. W. R. Heere, 'Een eeuw geleden geboren; prof. S. R. Steinmetz leerde als eerste 'sociaal denken', in: *De Volkskrant*, 5 dec. 1962.

¹⁵ *Mensch en Maatschappij*, XVIII, 1942, p. 245—248.

¹⁶ F. van Heek, 'Eenige opmerkingen omtrent de plaats van de sociografie en de sociale geografie binnen het kader der sociale wetenschappen', in: *Mensch en Maatschappij*, XX, p. 4; 15 juli 1944, p. 201—211; F. van Heek en J. P. Kruijt, 'Twee controversen', in: *Mensch en Maatschappij*, XX p. 6; 15 dec. 1945, p. 337—346.

¹⁷ H. D. de Vries Reilingh, 'Heeft de sociografie haar tijd gehad?' in: *Mensch en Maatschappij*, XXXI, 6; nov. dec. 1956, p. 364 v.

doordenking of filosofische achtergrond. Men vormde eigenlijk geen wetenschappelijke school, maar een werkgemeenschap onder bezielende leermeesters.¹⁸ Men was bereid en in staat de concrete sociale werkelijkheid met ernst en precisie te analyseren, maar men wenste verschoond te blijven van de vraag naar het formele kenobject, naar de betrekkelijkheid van objectieve kennisvorming, ja, naar de aard van de sociologie als wetenschap.

Karakteristiek voor deze houding lijkt mij de inhoud van de reeks oraties, waarmee de vooroorlogse sociografen de na-oorlogse sociologische leerstoelen innamen. Uitgezonderd de rede van Heere en het tweede deel van Kruijts 'Arbeiders en nieuwe middenstand' gaan zij overwegend over zeer concrete maatschappelijke vraagstukken: standen en klassen, nieuwe middenstand, sociale stereotypen, volksopvoeding, de verscheidenheid in de Nederlandse landbouwgebieden.¹⁹ De behoefte zich *en plein public* er rekenschap van te geven, waartoe dit alles diende, was blijkbaar niet groot.

Men versta dit niet als een verwijt. Het is slechts bedoeld als een karakteristiek, dat ertoe moet strekken begrip te krijgen voor de positie en houding van de generatie na de Steinmetzianen, die van de Amsterdamse Schoolsymfonie slechts de verwijderde nagalm te horen kreeg en tegelijkertijd geconfronteerd werd met een agressieve Amerikaanse sociologie, die van 'sociografie' zelfs nooit had vernomen.

II. HET OPTREDEN VAN DE TWEDE GENERATIE

In de luttele jaren tussen 1946 en 1950 vond in het Nederlands Hoger Onderwijs een sociologie-explosie plaats. Niet alleen ontstond aan de Universiteit van Amsterdam een complete Faculteit der Sociale en Politieke Wetenschappen, en aan elke hoger onderwijsinstelling — de T.H. als uitzondering — een leerstoel voor sociologie, maar bovendien startten de drie Rijksuniversiteiten een volledige sociologische opleiding, daarin spoedig gevolgd door de Vrije Universiteit en Nijmegen.

¹⁸ Den Hollander heeft dit al eerder opgemerkt, getuige zijn uitspraak: 'Dat de reeks van Amsterdamse regionale sociograficën een zekere uniformiteit toont, vindt wellicht eer zijn verklaring in navolging van voorgangers, leiding en toezicht van promotors, eenzelfde onderwijs, dan in een hechte methodologische fundering'. Den Hollander, *aldaar*, p. 126.

¹⁹ W. R. Heere, *De studie der volksgroepen en der volken in hunne verscheidenheid een dringende eis*, Tilburg 1946; J. P. Kruijt, *Arbeiders en nieuwe middenstand*, Amsterdam 1947; F. van Heek, *Klassen- en standenstructuur als sociologische begrippen*, Leiden 1948; A. N. J. den Hollander, *Het andere volk; een verkenning van groepsoordeel en groepsbeeld*, Leiden 1946; H. D. de Vries Reilingh, *De volksopvoeding als vormende kracht in het sociale leven*, Groningen-Djakarta 1950; E. W. Hofstee, *Over de oorzaken van de verscheidenheid in de Nederlandse landbouwgebieden*, Groningen 1946.

Deze uiterst snelle expansie is in sterke mate de expansie geweest van de Amsterdamsche School. In deze vijf jaar werd Amsterdam van stralingscentrum tot spreidingscentrum. Zo kregen de nieuwe leerstoelen voor sociologie te Leiden, Utrecht, Wageningen, Tilburg en Nijmegen allen een Amsterdamse afgestudeerde: Van Heek, Kruijt (kort daarna ook Groenman), Hofstee, Heere en Oldendorff. De Amsterdamse sociografische traditie ging over in de Nederlandse sociologiestijl. Niet concurrerende instellingen leverden de hoofdocifiëren van de sociologische armee in opmars, maar één opleiding, door één man haar vorm en inhoud gegeven.

Dat daarnaast Bouman in 1946 te Groningen werd benoemd en Polak in 1949 te Rotterdam — beiden niet-Amsterdammers — betekent in het totale patroon geen belangrijke afwijking. De uitzonderlijkheid van hun optreden wordt bevestigd door hun uitgesproken cultuursociologische en cultuurfilosofische oriëntatie, die zo opvallend tegengesteld is aan het stricte empirisme van de Amsterdamse School.

Intussen liep de roemruchte Amsterdamse School ter plaatse in het zand, mede maar zeker niet alleen door de oorlog. De generatie, die tijdens en direct na de oorlog te Amsterdam studeerde, kon niet meer enthousiast worden gemaakt voor een sociografie die kennelijk was uitgebleeid en voor een richting, die haar voormannen had verloren. De crisistemming, daardoor gewekt, werd bovendien in de loop van de studie versterkt door de totstandkoming van de Politiek-Sociale Faculteit te Amsterdam en van de sociologische opleidingen aan de andere universiteiten. Daar zag men aangeboden wat men had bedoeld, maar waarvan men geen nut meer had door tot een vorige generatie te behoren. Zo ontstond in een interregnum tussen de Amsterdamse sociografie en de Nederlandse sociologie een generatie van ontevreden: sociaal-geografen qua opleiding, sociografen naar naam, sociologen uit ambitie.

De activiteiten van deze generatie, waarop straks wordt ingegaan, kwamen voort uit een collectieve onvrede, en deze onvrede uit een spanning tussen ambitie en situatie. Zo de ambitie sociologie te studeren, maar op een sociaal-geografische opleiding vast te zitten; de ambitie sociaal onderzoeker te worden, maar voor aardrijkskundeleraar te worden opgeleid; de ambitie zich maatschappelijk als socioloog in te zetten, maar onzeker op het stuk van maatschappelijke mogelijkheden. Deze spanning werd met het verstrijken van de tijd frustrerender. Naarmate de P.S.F. op gang kwam, werd de aantrekkelijkheid van de 'oude' sociografie geringer. Het sluitstuk was het optreden van De Vries Reilingh in 1950, die — met het oog op de toekomst consequent en logisch verantwoord, maar voor de aanwezigen emotioneel moeilijk te aanvaarden — de sociale geografie in ere herstelde en daarmee de ontwikkeling in sociologiserende richting radicaal omhoog.

Telt men daarbij persoonlijke factoren, zoals radicaal-politieke interesse — in het na-oorlogs Amsterdams milieu zeer levendig —, langdurige militaire dienst, studie in het buitenland, alsmede uiteraard de invloed van de oorlogsperiode, waardoor velen bij de aanvang van hun studie ouder en rijper waren dan de gemiddelde student, dan wordt het wel duidelijk, waarom deze tussengeneratie 'uit de pas' liep. Zij werd bekend als 'de jongeren'; haar eerste en voornaamste instrument was de *Sociologische Gids*.

De Sociologische Gids

Tot oprichting van het tijdschrift werd besloten op 8 april 1952 te Amsterdam. De vergadering, die bestond uit Van Doorn, Gadourek, Kruijer, Ponfoort, Ponsioen, Thoenes en IJerman (Vervoort was op het laatste moment verhinderd) besloot het aanbod van *Mens en Maatschappij* om met een eigen rubriek onder één band te verschijnen te verwerpen. Als (voorlopige) redactie werd aangewezen het vijftal Van Doorn, Kruijer, Ponfoort, Ponsioen en IJerman, terwijl de anderen zich als vaste medewerker beschikbaar stelden. Besloten werd verder de kring der medewerkers zo breed mogelijk samen te stellen, wat inderdaad lukte: het eerste nummer van het blad vermeldt de namen van niet minder dan 23 studenten, afgestudeerden en doctores, echter geen enkele hoogleraar.

Uit het *Ten Geleide* in de eerste aflevering (nov. 1953) is het programma van de groep af te lezen, dat even breed als gematigd moet heten. Na geconstateerd te hebben, dat de sociologie sinds 1945 'een verheugende groei' meemaakt, maar dat er zowel theoretisch als technisch nogal wat aan ontbreekt, wordt de centrale taak gesteld: 'het voornaamste werk der komende jaren is uitbouw en verdieping van de sociologie als zodanig'.

Dit doel is langs twee wegen te realiseren: ontwikkeling van een scherp omlijnd begrippenapparaat en uitwerking van exacte technieken van onderzoek en dan vooral ook 'een wederzijdse doordringing van theoretisch-sociologisch denken en sociaal onderzoek'.

Daarnaast wordt gewezen op de rol die de sociologie zowel voor andere disciplines (met name de psychologie) als voor de samenleving en de praktijk heeft. Men zal daarom deze 'anderen' ook bij de zaak van de sociologie moeten interesseren.

De middelen zijn een drietal: uiteraard artikelen (met de toevoeging dat de *Gids* 'in het bijzonder de jongeren de gelegenheid (wil) bieden hun wetenschappelijke inzichten te publiceren'), verder informatie betreffende binnen- en buitenland, en tenslotte: 'het middel der kritiek in het belang van het vak te hanteren'.

Wie nu de tien jaargangen van de *Gids* doorloopt, komt tot de ontdekking, dat er in de hier uitgestippelde lijn eigenlijk weinig wijziging

is geweest. De latere redactionele beginselverklaringen — waarmee het blad opmerkelijk gul is geweest — wijken in principe niet van het eerste Ten Geleide af; zij preciseren slechts.²⁰ Ook de inhoud weer-spiegelt zo ongeveer de bedoelingen: er zijn veel onderzoektechnische bijdragen, er is veel kritiek — méér dan men wel eens heeft gedacht —, de informatie aangaande het buitenland (de 'Vensters') vindt zeer geregeld plaats, buitenlanders wordt om bijdragen gevraagd (de Belgische sociologen tenslotte om deelneming in het redactiebeleid) en vooral: 'de jongeren' komen volledig aan bod.

Gezegd is reeds dat het programma niet revolutionair was. Anders dan de Gids-groep zelf wel eens heeft gemeend, moet de bijdrage van het blad niet in deze richting worden gezocht. Wat de *Gids* beoogde en realiseerde, was het *bewust* doortrekken en accentueren van bestaande aanzetten en tendenties in de sociologie. Daarin vooral ligt de verdienste: er was een *redactiebeleid*, als uitdrukking van een collectief bewustwordingsproces. De *Sociologische Gids* was een orgaan dat de sociologie waarlijk wilde 'brengen'.

Dit streven heeft aan het tijdschrift een bij uitstek programmatisch karakter verleend. Eerst in de laatste jaren neemt het aantal 'inhoudelijke' artikelen duidelijk toe; voorheen overwoog de categorie der inleidende, exploratieve en taakstellende bijdragen.

Men vindt ze op alle terreinen en in alle jaargangen. Zo over de betekenis van statistiek en wiskunde voor de sociologie en het sociaal onderzoek (jaargang I, II, III, V, VII), over het nut van nieuwe technieken (I: experiment; II: econometrie; III: actiestudies; V: sampling tests; VII: interview-evaluatie; participerende waarneming; VIII: multimoment-opnamen, scalogramtechniek; IX: scalogramtechniek), verder voorstellen over de organisatie van het sociaal onderzoek (I, II, III, V, VI, VIII, X) en zoveel andere onderwerpen meer.

Deze instelling heeft ertoe geleid, dat inderdaad door de *Gids* een aantal nieuwe gebieden van studie zijn opengelegd dan wel aangewezen. Zij was het eerste sociaal-wetenschappelijk tijdschrift, dat met nadruk wees op de betekenis van de groepsdynamica voor de sociologie (I), de onwetenschappelijkheid van de werkclassificatie (I), de medische sociologie, het verzuilingsvraagstuk (II, III), de mogelijkheid van mathematisering van sociologische kennis (II, III, V, VII), de mogelijkheden van participerende observatie (VII), het functionalisme (VIII), de welvaartsstaat (IX), en dat ook bv. het probleem van de faculteit der Sociale Wetenschappen in de discussie bracht (X).

Deze onmiskenbare verdienste wordt echter wat overschaduwed door de omstandigheid, dat men vaak bij 'aanwijzen' bleef staan. Ietwat kenmerkend voor de *Sociologische Gids* zijn artikelen, die dit tot in de titel uitdrukken: notities voor, de betekenis van, kanttekeningen bij, mogelijkheden voor, het nut van, pleidooi voor, naar een theorie van...

²⁰ Vooral: *Sociologische Gids*, I, 1, nov. 1953; III, 1, jan. 1956; V, 1, jan. 1958.

En helaas is deze voorzichtige omschrijving van wat men beoogt maar zelden bescheidenheid alléén.

Een bloemlezing: *notities voor*: het moraliteitsonderzoek, voor het groepswork, voor een sociologie van de verzuiling, de betekenis van de dieptelagen bij Gurvitch (I, III, V); *de betekenis van*: de rechtssociologie (I); *kanttekeningen bij*: het probleem van leiding en leden in de vakbeweging, het onderzoek naar de sociale stratificatie, het functiebegrip van Merton (II, III); *mogelijkheden voor*: een medische sociologie, de studie der politieke verhoudingen in het streekonderzoek (II, IV); *het nut van*: mathematische modellen voor de sociologie, van bewijsvoering in de sociologie (V, VI); *pleidooi voor*: een sociologie van de techniek (VI); *naar een theorie van*: emigratieverschijnselen, de sociologen, de oorlog (IV, VI, IX).

Wij zijn van mening, dat deze combinatie van kortademige originaliteit en abortieve programmering niet alleen de *Sociologische Gids* (vooral in de eerste jaargangen) kenmerkt, maar de hele generatie waartoe de *Gids*-groep behoort. Wij menen echter eveneens, dat het een tijdelijke onvermijdelijkheid betreft, die pas wordt overwonnen naarmate de sociologie de — altijd voorlopige — grensstenen van haar mogelijkheden heeft geplaatst.

Wat men immers nogal eens pleegt te vergeten is het feit, dat de naoorlogse jonge sociologen weliswaar een aantal oudere sociologen aantroffen, maar geen sociologie. Zij vonden bovendien ook in het werk van de oudere generatie maar weinig aanknopingspunten voor de ontwikkeling van een zodanige sociologie. De voor-oorlogse traditie was er een, zoals we hebben gezien, van energiek onderzoeken, zonder veel vooronderstellingen, in ieder geval zonder expliciet gemaakte vooronderstellingen.

De thans optredende jonge generatie sociologen moet daarom zelf haar weg vinden. Niets is typerender dan de inhoud der recente academische oraties, zeker indien men ze stelt tegenover de reeds genoemde oraties van een vroegere generatie: destijds concrete onderwerpen, thans in sterke mate standpuntbepalingen: relevantiekaders der industriële sociologie (Van Doorn 1958), arbeidsmarkt en arbeidsbestel: brugpijlers tussen sociologie en economie (Van Doorn, 1961), sociografie als toegepaste sociologie (Kruijer, 1961), de sociologie als wetenschap der maatschappelijke verdeling (Vercruijssse, 1961), sociale werkelijkheid en sociale wetenschap (De Moor, 1962), mogelijkheden en grenzen van een empirisch sociologisch normaliteitsoordeel (Thurlings, 1963), managementsociologie en arbeiderssociologie (Van Zuthem, 1963).

Ook indien men in aanmerking neemt, dat het hier (toevallig?) ten dele theoretisch georiënteerde sociologen betreft, dan nog is het contrast met de sociologen uit de Amsterdamse School frappant. Buiten die school immers was er ook bij de oudere generatie wel een programmatische trek: Van Dijk, met zijn *Opmerkingen over sociologie als weten-*

schap (1949) en Polak in zijn *Wentelgang der wetenschap en de maatschappij van morgen* (1949).²¹

De 'tweede generatie' stelde zich niet alleen op aan het wetenschappelijke front van de sociologie, maar evenzeer aan het maatschappelijke front van de professionele socioloog. Op dit punt verdient de relatie tussen de *Sociologische Gids* en de Vereniging voor Sociaal-wetenschappelijke Onderzoekers de aandacht.

De verenigingen

De sociologengeneratie van na de oorlog moest zich als sociografen-van-origine grotendeels zelf een verder inzicht in de sociologie verschaffen, waartoe zij zich — zonder wettige hoop — had bekeerd. Zij diende voorts als sociaal-geografen-van-opleiding een plaats te veroveren in een maatschappij, die wel — in het onderwijs — voor de aardrijkskundige, maar niet voor de beroepssocioloog functies beschikbaar hield.

Deze parallelliteit van gedwongen wetenschappelijke en maatschappelijke bewustwording van de na-oorlogse generatie van geografen/sociologen maakt het samengaan van wetenschappelijke en organisatorische activiteit voor een groot deel begrijpelijk. Inderdaad zien wij in de loop van 1953 en 1954 — het eerste jaar van de *Sociologische Gids* — ook de eerste stappen om te komen tot een beroepsvereniging voor sociaal-onderzoekers, gezet door twee leden uit de *Gids*-groep (Thoenes en Kruijer), gesteund vanwege het ISONEVO door Groenman.²²

Tevens valt het op, dat de *Sociologische Gids* aan de voorbereiding en oprichting van de nieuwe vereniging zeer regelmatig aandacht besteedt,²³ zulks in tegenstelling tot *Mens en Maatschappij*, dat eigenlijk alleen melding maakte van de studiebijeenkomst in april 1954, onder verwijzing naar de *Gids* voor nadere bijzonderheden, en van de oprichting, later in hetzelfde jaar.²⁴

De Vereniging van Sociaal-Wetenschappelijke Onderzoekers, die op 27 november 1954 tot stand kwam, was in ieder geval een zaak van de jongere generatie. Zij ontstond als idee reeds in de jaren direct na de wereldoorlog en wel in de kring der Amsterdamse sociografen — de-

²¹ De 'Amsterdammers' waren eigenlijk alleen leerstellig als het ging om de sociale geografie-sociografie: H. N. ter Veen, *Van anthropo-geografie tot sociografie*, Groningen, 1927; Sj. Groenman, *Kanttekeningen bij de voortgang van het sociale onderzoek in Nederland*, Meppel 1948; Heere, *aldaar* (zie onder noot 19).

²² Nadere bijzonderheden: *Sociologische Gids*, I, 6; april 1954, 97 vv.

²³ *Sociologische Gids*, I (1953-4), p. 97 vv., p. 119, v., 176, 210; II (1955) p. 40

²⁴ *Mensch en Maatschappij*, XXIX, 1954, p. 178 v.; zie ook XXVIII, 1953, p. 111; XXX, 1955, p. 49. Daarbij is te bedenken, dat Groenman — een van de drie leden van de studievereniging voor een beroepsvereniging — redactiesecretaris van *M. en M.* was.

zelfde dus, die de *Sociologische Gids* zouden stichten. Zij was voorts onderwerp van overleg in het bestuur van de landelijke organisatie der studenten in de sociale wetenschappen.²⁵

Zoals bij de oprichting van de *Gids* aanvankelijk de gedachte bestond bij *Mens en Maatschappij* onderdak te zoeken maar tenslotte tot een onafhankelijk orgaan werd besloten, zo overwoog het initiatiefcomité voor de V.S.W.O. eerst onderbrenging bij de Nederlandse Sociologische Vereniging, maar kwam toch tot een autonoom orgaan. Zoals de redactie van de *Gids*, zo telde het eerste bestuur van de V.S.W.O. geen enkele hoogleraar onder haar leden.

Merkwaardigerwijze is de interesse voor de vereniging uit de kring der jonge sociologen in de loop van de tijd vrij snel gedaald. De V.S.W.O. heeft als organisatie voor *sociaal-onderzoekers* vanaf de aanvang veel geografen en planologen als leden getrokken, die in de beginjaren van de vereniging de meerderheid der onderzoekers uitmaakten. Waaraan het feit is toe te schrijven, blijve hier in het midden, maar de onmiskenbare teleurstelling over de activiteiten en stijl van de V.S.W.O. in de kring der initiatiefnemers en hun aanhang heeft allengs de energie in andere richting geleid — zo men wil: teruggeleid — nl. naar de sedert 1936 bestaande Nederlandse Sociologische Vereniging.

Zo kenmerkend als de V.S.W.O. met zijn enthousiasme, brede pretenties en inslag van Vereinsmeierei is voor de stijl van een jongere generatie, zo typerend is de Nederlandse Sociologische Vereniging met zijn allure van geleerd genootschap voor de vooroorlogse sociologen. Het aanbod de V.S.W.O. onder haar hoede te nemen, trok het bestuur dan ook niet aan. Toen dit in de studiebijeenkomst vooraf ter sprake kwam, deelde de speciaal uitgenodigde secretaris van de Sociologische Vereniging mee, dat — aldus het verslag — 'de doelstellingen en de activiteiten van de nieuwe vereniging buiten die van de Ned. Sociol. Vereniging zouden vallen'.²⁶

Hoewel in de loop der jaren de Nederlandse Sociologische Vereniging allengs jonge sociologen in het bestuur opnam, bleef er zoal geen kritiek dan toch onbehagen over de activiteiten van deze organisatie. Men bleef op aanpassing aan de veranderde omstandigheden van de positie en rol van sociologie en socioloog aandringen. De reorganisatieplannen die in de recente jaren op aandrang van enkele jonge leden van de vereniging ter hand werden genomen, eindigden rond de jaarwisseling 1962-1963 in de 'great purge' van het bestuur: alle bestuursleden van de vooroorlogse generatie verdwijnen en hun plaatsen en die van de meeste jongere leden worden ingenomen door sociologen van de 'tweede', generatie', onder wie relatief opmerkelijk veel leden van de *Gids*-groep.

²⁵ *Sociologische Gids*, I, 6; april 1954, p. 97 v.

²⁶ *Sociologische Gids*, I, 7; mei 1954, p. 120.

Men heeft de reorganisatie bestempeld als een ruk in V.S.W.O.-richting. Zeker is wel, dat beide verenigingen meer op elkaar gaan lijken en dat eigenlijk vooral de opleiding der leden nog duidelijk uiteenloopt: de Nederlandse Sociologische Vereniging omvat uiteraard primair sociologen, de V.S.W.O. ook andere onderzoekers. Niet toevallig dan ook werd in de reorganisatievergadering van de N.S.V. de wens tot fusie van beide organisaties herhaaldelijk vernomen.

Fusieplannen zijn ook herhaaldelijk gesmeed tussen *Mens en Maatschappij* en de *Sociologische Gids*. Begrijpelijk zijn de plannen alleen al, omdat ook *Mens en Maatschappij*, eerst naar de vorm (begin 1958) daarna in de redactiesamenstelling (begin 1959), en in het algemeen naar beleidsvoering sterk op de *Gids* is gaan lijken: verjonging, sociologisering, uitdrukkelijker aandacht voor onderzoekresultaten en maatschappelijke toepassing, 'gerichte' afleveringen, uitlokking van discussies (rubrieken: Forum van het boek; Kritische bijdragen), opnemng van een Belgische redacteur, maar vooral door het bewust gaan voeren van een redactiebeleid. De oude stijl van het wetenschappelijk 'Archiv' is afgelegd, de *Gids*stijl van stimulerend vakblad is gecopieerd.

Wetenschappelijke publiciteit

Veel moeilijker te schatten dan al deze geïnstitutionaliseerde activiteit is de bijdrage van de 'tweede generatie' aan de voortgang van de Nederlandse sociologie. Toch moet ook daarover iets worden gezegd om het beeld te completeren.

Zeker is wel, dat verhoudingsgewijs minder wordt gepromoveerd dan in de tijd van de vroege Amsterdamse School. Zeker is ook, dat een opmerkelijk groot deel van de *Gids*groep in de afgelopen jaren tot een proefschrift is gekomen. Hoe echter, indien wij uitgaan van b.v. de belangrijkste na-oorlogse publicaties op sociologisch gebied? Is ook dan de 'tweede generatie' en meer in het bijzonder de Amsterdamse groep goed vertegenwoordigd?

Met alle gevoel voor de onvermijdelijke subjectiviteit en daarom ook met de welgemeende excuses aan degenen die hun oogappel niet in de lijst terugvinden, lijkt ons de volgende reeks sociologische publicaties in boekvorm tussen 1945 en 1963 het 'belangrijkste' — whatever that may be — te omvatten (chronologische volgorde; verkorte titels):

Van Heek — Stijging en daling, 1945

Ponsioen — Symboliek in de samenleving, 1952

Gadourek — Political control of Czechoslovakia, 1953

Van Heek — Geboortenniveau Rooms-katholieken, 1954

Polak — Toekomst is verleden tijd, 1955

Gadourek — Dutch community, 1956

Van Doorn — Sociologie van de organisatie, 1956

Goddijn — Katholieke minderheid en protestantse dominant, 1957
Van Braam — Ambtenaren en bureaucratie, 1957
Jolles — Geburtenrückgang in Wien, 1957
Van Doorn en Lammers — Moderne sociologie, 1959
Kruijt — Zelfmoord, 1960
Vercruysse — Ontwerp sociologisch onderzoek, 1960
Vinke — Directeuren en commissarissen, 1961
Abma — Leiding en leden, 1962
Thoenes — Elite in de welvaartsstaat, 1962
Van Leent — Micro-macro-verhouding in sociologie en psychologie, 1962
Van den Ban — Boer en landbouwvoorlichting, 1963
Ter Hoeven — Havenarbeiders, 1963
Lammers — Koninklijk Instituut voor de Marine, 1963
Van de Vall — Vakbeweging in de welvaartsstaat, 1963

Het betreft 21 publicaties precies, die bij nadere beschouwing het volgende beeld opleveren:

- a. de vooroorlogse generatie is drie maal vertegenwoordigd: Van Heek twee maal, en Polak;
- b. de derhalve sterke vertegenwoordiging van de na-oorlogse generatie gaat er echter wat minder sterk uit zien, indien men constateert, dat van de 18 haar toevallende publicaties er 2 *niet* dissertaties zijn (Gadourek — Dutch community; Van Doorn en Lammers — Mod. sociologie). Deze publiciteit is dus ietwat 'afgedwongen' en garandeert geen wetenschappelijke bijdragen van betekenis voor de toekomst;
- c. een curieus feit nog: slechts één van deze 21 is geheel het resultaat van onderzoek in opdracht van het beleid, nl. Ter Hoevens studie van de Amsterdamse en Rotterdamse havens. Dergelijk werk in opdracht blijkt dus hetzij niet gepubliceerd te worden, hetzij geen redelijk hoog niveau te (kunnen) bereiken — het laatste als meest aannemelijke veronderstelling;
- d. en nu de Gidsgroep! Van de 18 publicaties van 'jongeren' zijn er 7 afkomstig uit de 'inner circle' van de *Gids*: Ponsioen, Van Doorn (1½), Lammers (1½), Vercruysse, Thoenes, Van de Vall. Neemt men de Gidskring iets ruimer door ook degenen ertoe te rekenen, die in de wordingsjaren als vaste medewerker dan wel in later jaren als redacteur meededen, dan komen er nog 5 bij: Gadourek (2x), Van Braam, Kruijt, Van den Ban. Maakt totaal 12 van de 18 publicaties uit de kring van de *Sociologische Gids*.

Stappen we echter ijlings van deze groepscentrische berekeningen af en laten we aan de lezer over uit de al dan niet door hem gecorrigeerde lijst verdere bijzonderheden te puren. Het ging er ons slechts om vast te stellen, of de medewerkers aan de *Sociologische Gids* — 'het blad dat zoveel pretenties in haar bijdragen doet' — het inderdaad bij pretenties hebben gelaten.

Tenslotte: 'de jongeren'

De leden van de *Sociologische Gids*-groep zijn niet alleen opgetreden als bij uitstek (jongere) *sociologen*, maar staan ook te boek als de (sociologische) *jongeren* bij uitstek. Wat de eerste rol aan houdingen en activiteiten opleverde, is boven al gesignaleerd; rest ons thans na te gaan, wat de fameuze rol van 'jongeren' eigenlijk inhoudt.

Nu heeft het begrip 'jongeren' tenminste drie, onderling uiteenlopende betekenissen. Wat in het onderhavige geval zeker niet van toepassing kan worden geacht, is de wat verouderde betekenis 'discipelen', want dat was nu uitgerekend wat men niet wilde zijn — en ook nauwelijks was.

Het demografisch begrip 'jongeren' in de zin van leeftijdscategorie is méér voor de hand liggend, maar raakt toch de quintessens van de bedoelde groep niet. Het gaat hier veeleer om het sociologisch begrip, onlangs door Ponsioen nog verduidelijkt,²⁷ waarmee wil zijn aangeduid de categorie van degenen, die maatschappelijk al wel zijn geplaatst, maar nog niet geslaagd, die — anders gezegd — wel maatschappelijk zijn 'aangekomen' maar nog niet zijn 'gearriveerd' hoewel zij verwachten — en dat is in verband met hun ambitieniveau zeer belangrijk — ooit wel zover te komen.

Zoals de jongere = discipel, typerend is voor een vrij statische maatschappij, waar de jongere leeftijdsgroepering zich primair het erfgoed der ouderen dient eigen te maken, zo is de jongere = opvolger, karakteristiek voor een dynamische maatschappij, waarin de nieuw optredende generatie met eigen ideeën gewapend tracht op te rukken naar de beschikbare leidende functies.

In het sociologisch begrip 'jongeren' zit dan ook een kritisch element. Hun 'Standortgebundenheit' impliceert een ideologie, die veel waarde hecht aan 'openheid', 'meepraten', 'experimenteren' en 'critiseren'. En om nu tot ons onderwerp terug te keren: de *Gids*-groep wordt bij uitstek getypeerd door *deze* instelling.

Enkele feiten kunnen deze uitspraak onderbouwen. Zowel in de *Sociologische Gids* als in de V.S.W.O. is vanaf de aanvang aangedrongen op een al dan niet geformaliseerd rouleren van de redactie, resp. het bestuur. In de V.S.W.O. was dat te realiseren, in de *Gids* leidde het tot moeilijkheden, omdat een redactie zich nu eenmaal minder gemakkelijk laat verjongen.

Dit laatste nu heeft jaar na jaar ongerustheid teweeggebracht in de *Gids*-redactie. Bijna krampachtig heeft men gezocht naar nog jongeren, die men de wacht zou kunnen overdragen. Ten dele lukte dit, ten dele stuitte men op een zekere bevreemding in de kringen van deze 'jongste jongeren' die de ideologie in veel mindere mate aanhingen. Het is typerend voor de diepgewortelde overtuiging

²⁷ J. A. Ponsioen, 'De jeugd als nieuwe leeftijdsgroep in ontwikkelingslanden', in: *Mens en Maatschappij*, XXXVIII, 2; maart-april 1963, p. 136 v.

achter deze ideologie, dat men zelfs bereid was het blad een andere koers te zien uitgaan dan men zelf voorstond, indien maar was voldaan aan de eis, dat een volgende generatie aan bod kwam.

Een ander symptoom van deze mentaliteit is de drang tot 'openheid'. Hèt grote bezwaar tegen de Nederlandse Sociologische Vereniging en spoedig ook tegen de V.S.W.O. was — naast het gebrek aan activiteit — een binnenskamers afdoen van zaken. Wat men wilde was discussie, voor iedereen begrijpelijk, voor iedereen toegankelijk.

In dit vlak ligt het telkens weer aandringen van de *Gids*-redactie op reacties, alsook de neiging de openbare discussie te stimuleren waar men oligarchische besluitvorming vermoedt. Een recent voorbeeld van dit streven is het aan de orde stellen van de vormgeving van de Faculteit der Sociale Wetenschappen in de vierde aflevering van de vorige jaargang.

In dezelfde lijn ligt het onvermoeibaar zoeken naar nauwere relaties tussen de redactie en de achterban, hetzij medewerkers, hetzij lezers. Zo gaat er in oktober 1956 een circulaire uit naar de grote kring van medewerkers, waarin gesproken wordt van een gevoel van onbehagen bij de redactie, die meent te zeer een 'clique' te worden: Deze ontwikkeling wordt te meer gevreesd, omdat de redactie zich vanaf de aanvang had voorgesteld een 'open tribune' te bieden aan hen, die clique-vorming leiders afwezen'.²⁸

Vandaar ook de nauwe band met de Sociale Interacademiale, die niet alleen van het eerste begin een vertegenwoordiger bij het blad had, maar op een later tijdstip zelfs een eigen rubriek kreeg, nl. in jaargang 1958.

Het meest opmerkelijk is bij dit alles echter wel het geloof — waarover heel wat woorden zijn gewisseld — dat het behoren tot een weer jongere generatie steeds een kritischer en frisser stellingname zou impliceren. Het is van uit dit geloof, dat reeds na enkele jaren in de redactie stemmen opgaan om het blad aan een nieuwe generatie over te dragen. Men heeft er destijds vergeefs naar gezocht...

Het zal duidelijk zijn, dat deze consequente houding ook en vooral in de betrekkingen tot de vooroorlogse generatie een rol speelde. Men kan zeggen, dat de *Sociologische Gids* en ten dele ook de V.S.W.O. zijn voortgekomen uit het gevoel tegen een monopoliepositie van de ouderen op te lopen. De woordvoerders van het vak, de top van het academisch apparaat, het bestuur van de Sociologische Vereniging en redactie van *Mens en Maatschappij* — het betreft telkens ongeveer dezelfde mensen, die er bij alle goede bedoelingen dan ook nauwelijks in kunnen slagen de indruk te vermijden een 'regentendom' te vormen. Men heeft, naar ik achteraf meen te kunnen vaststellen, de structureel

²⁸ Uit een circulaire van de redactie aan de medewerkers van de *Sociologische Gids*, gedateerd 27 oktober 1956. Vgl. het Ten Geleide in *Sociologische Gids*, II, 1; jan. 1956, met de uitspraak: 'het grootste gevaar dat de Gids bedreigt, is tot spreekbuis te worden van een kleine kring, welk gevaar slechts kan worden bestreden door medewerking van bredere groepen'. (p. 3)

gegeven (over)gevoeligheid der 'jongeren' in deze kring niet voldoende onderkend. Indien eenmaal het communicatieklimaat is bedorven, kunnen kleine gestes en incidenten grote uitwerking hebben. Dit te meer, indien dergelijke kleinigheden passen in het patroon van het regenten-paternalisme, dat men — als 'jongeren' — de oudere generatie nu eenmaal pleegt toe te schrijven.

Gewezen werd reeds op de emotionele verdediging van het standpunt van de Amsterdamse School tegen buitenstaanders, en het daaraan gekoppelde geloof in de autoriteit van Steinmetz c.s., waardoor zijn leerlingen somtijds de neiging niet konden onderdrukken als 'Mundstück der Götter' te figureren.

Naar mijn mening past in dit beeld een zich beroepen op eigen autoriteit en een klacht over de 'onbevoegdheid' der gekritiseerden, omdat deze nog zo jong zijn.

Enkele voorbeelden. De Vries Reilingh in een discussie over de historische ontwikkeling van de sociografie: 'Niet Van Doorn bepaalt, wat onder sociografie moet worden verstaan, maar dat doen de betrokken docenten en uiteindelijk de betrokken faculteiten'.²⁹

Bouman, op zoek naar de oorzaken van de groeiende interesse in sociologische kring voor de studie van de kleine groep, stelt dat grotere structuren nu eenmaal moeilijker zijn te onderzoeken: 'Geen wonder dat vooral jonge sociologen — het generatieprobleem is hier duidelijk zichtbaar — het als een verademing voelen zich met eenvoudiger structuren bezig te houden, waarvan de studie weinig historische voorkennis en weinig levenservaring eist'.³⁰

Het is overigens niet alleen een verademing nog niet rijp te zijn, maar ook een bescherming tegen critiek. Als Verstege zich in 1942 aan een ingewikkelder onderwerp wijdt, hoort hij in de discussie vanuit de Amsterdamse School al meteen, dat hij 'hoog heeft gegrepen' en zelfs 'meer ervaren en gerijpte onderzoekers dan hij' er moeite mee zouden hebben gehad.³¹ Hem was trouwens al een jaar eerder de verbaasde vraag door Van Heek voorgelegd, 'hoe of iemand die, als beoefenaar der sociale wetenschappen aan den aanvang van zijn loopbaan staat, zich geroepen voelt een wetenschapssystematologie te schrijven, die alleen doelmatig kan worden samengesteld op grond van jarenlange ervaring op dit gebied. Het antwoord op deze vraag is niet moeilijk te vinden'.³²

Deze en dergelijke uitingen behoeven, zeker na verloop van tijd, niet gedramatiseerd te worden, al valt het te betreuren dat zij uitgerekend daar worden gehoord, waar kritiek wordt geoefend op de prestaties der ouderen.³³

Natuurlijk moet niet vergeten worden, dat de genoemde communicatie-

²⁹ H. D. de Vries Reilingh, 'Heeft de sociografie haar tijd gehad? in: *Mensch en Maatschappij*, XXXI, 6; nov. dec. 1956, p. 363.

³⁰ P. J. Bouman, 'Sociologische en psychologische aspecten van de studie van de kleine groep', in: *Sociologisch Jaarboek*, IX, 1955, p. 73.

³¹ F. van Heek en J. P. Kruijt, 'Twee controversen', in: *Mensch en Maatschappij*, XX, 6; 15 dec. 1945, p. 342.

³² F. van Heek, *Eenige opmerkingen, aldaar*, 206

³³ Het is niet de bedoeling, al lijkt het even zo, een zondenregister aan te leggen, maar tenminste dient nog te worden gewezen op de wijze van verweer van F. L. Polak tegen I. Schöffers in *Mensch en Maatschappij*, XXXII, 1; jan.-febr. 1957, p. 58—62.

stoornis tussen de generaties tevens 'aan de overzijde' gevoeligheden schiep. Het valt achteraf ook 'van deze kant' wel in te zien, dat een publicatie als *De proletarische achterhoede*³⁴ in Groningen niet alleen werd ontvangen als 'een sociologische kritiek' van ene Van Doorn, maar méér nog als een 'stunt' van 'een jongere', immers behorend tot een gezelschap dat kort te voren een eigen blad had opgericht, met de belofte de kritische roede vooral niet te sparen.

In het beeld valt voorts op, dat de publicistische grensoverschrijding van de jongeren naar *Mens en Maatschappij* veel frequenter is ondernomen dan het publiceren van 'ouderen' in de *Sociologische Gids*. Het laatste komt nagenoeg niet voor, het eerste wel en lang niet zelden: aan *Mens en Maatschappij* gaven Gidsfiguren als Van Braam, Van Doorn, Ellemers, Kruijer, Ponsioen, Van de Vall, In 't Veld-Langeveld, IJzerman en anderen hun medewerking, om niet te spreken van de jongeren, die hun bijdragen over beide tijdschriften verdeelden: Ter Hoeven, Laansma, Van Leent, Niezing, Valkenburgh e.a. De *Gids* is blijkbaar het stempel van jongerenblad blijven dragen zoals de *Gids*-groep de naam van jongeren niet meer lijkt kwijt te kunnen raken.

Kritiek, op wie?

Zoals gezegd, heeft de *Sociologische Gids* haar polemische functie bepaald niet licht opgevat. In elke der tien jaargangen komen kritische beschouwingen en discussies voor, variërend van zeer geleerde, bijna middeleeuws gekleurde disputen — zoals over het functionalisme — tot sarcastische commentaren op actuele voorvallen, zoals over het onbegrip van Kamerleden aangaande sociaal onderzoek. Zowel individuele als redactionele stemmen worden gehoord, de laatste aanvankelijk ad hoc, later onder het hoofd 'marginaal' per nummer gebundeld.

Zonder nu volledig te gaan inventariseren is het interessant enige algemene soorten van kritisch spervuur te catalogiseren. Allereerst: de sociale geografie, de meest gezochte schietschijf der oudere Amsterdamers, trok weinig tirailleurs: Vercrujsse in een wat principieel uitgevallen boekbespreking, Van Doorn en Lammers, meer terloops, in hun aanval op de sociografie.³⁵

Daarentegen werd wel zwaar gevallen over schrijvers, die keurende

³⁴ J. A. A. van Doorn, *De proletarische achterhoede; een sociologische kritiek*, Meppel 1954, zijnde bijna 100 pags. systematische en gedetailleerde bestrijding van vooral het werk van J. Haveman, *De ongeschoolde arbeider*, Assen 1952, dat de auteur aan de Rijksuniversiteit te Groningen tot proefschrift had gediend en waarop hij een cum laude kreeg.

³⁵ E. V. W. Vercrujsse, 'Heeft de sociale aardrijkskunde een eigen wetenschappelijke conceptie?' in: *Sociologische Gids*, II, 3; maart 1955; Van Doorn en Lammers, 'Sociologie en sociografie', *aldaar*.

elementen in hun kennende werkzaamheden binnen brachten: Litjens, Staverman, Bouman, en in het algemeen het levensbeschouwelijk georganiseerd onderzoek.³⁶ Wat meer schoolmeesterig doet de kritiek aan op onderzoektechnische nonchalance, soms beperkt tot een korte afstraffing, soms ook uitlopend in zeer 'technische' debatten.³⁷ Tenslotte waren er de aanvallen op maatschappelijke en organisatorische feilen, zoals bij de V.S.W.O., de N.S.V., het academisch onderwijs, de handhaving van de beroepsethiek, alsmede betreffende uiteenlopende kwesties.³⁸

Eén conclusie is bijzonder belangrijk: de kritiek richt zich bepaald niet exclusief tegen de Amsterdamse School, men is bijna geneigd te zeggen: integendeel. Zo is het opvallend, dat bv. aan Van Heek gevraagd wordt een Ten Geleide te schrijven bij een speciaal nummer, en dat het werk van Hofstee te Wageningen zeer lovend wordt besproken: de twee belangrijkste voortzetters van de Amsterdamse School.

Daarentegen wordt een verklaard niet-Amsterdammer als Bouman herhaalde malen onder vuur genomen, maar tegelijkertijd vindt zijn wetenschappelijke geestverwant Polak vrij onverwacht weer applaus.³⁹ De gedachte is dan ook niet te onderdrukken, dat er weliswaar twee duidelijk gescheiden *generaties* bestaan, maar niet twee even duidelijke *generatiestandpunten*, in ieder geval niet van een antipodisch karakter. Zou het zo kunnen zijn, dat bepaalde jongeren zich meer tot het werk van bepaalde ouderen voelen aangetrokken, terwijl andere jongeren een andere referentiegroepering hebben gekozen? Het zou betekenen, dat er niet alleen meerdere standpunten zijn in de vooroorlogse generatie — zoals we eerder al constateerden — maar ook in de generatie van de *Sociologische Gids*. Daar meer kennis omtrent het bestaan van 'een jongerenstandpunt' licht kan werpen op de mate van continuïteit in de Nederlandse sociologie, verdient deze vraag nadere beschouwing.

III. OP ZOEK NAAR EEN IDENTITEIT

Wij allen weten sedert de schoolbanken, dat in 1885 een revolutie in de Nederlandse letteren plaats greep. *De Nieuwe Gids* verscheen, gedragen door een kleine groep Amsterdamse dichters en schrijvers, door

³⁶ Zie b.v. de eerste jaargang van de *Sociologische Gids*: p. 66 v., p. 69 v., p. 105 vv., p. 132 vv., p. 170 v., p. 201 vv.

³⁷ Voorbeelden: I, 1954, p. 154 v.; VI, 1959, p. 34 vv.; voorts de brede discussie in jaargang 1959 over de bruikbaarheid van statistische toetsen.

³⁸ Voorbeelden: III, 1956, p. 59 vv.; IV, 1957, p. 200 v.; V, p. 97 vv.; IX, 1962, p. 1; IX, 1962, p. 121.

³⁹ Van Heek schrijft in II, 1955, 81; de Wageningse school wordt besproken in IV, 1957, 141 vv.; tegen Bouman: I, 1954, 170 v. en II, 1955, 130; over Polak: II, 1955, 197 vv.

de collectieve afkeer van een mufte oudere generatie hecht verbonden. Mannen als Kloos, Verwey, Van Eeden en hun aanhang maakten in enkele jaren een einde aan de reputatie van het domineesliteratendom en 'stootten Nederland op in de vaart der volken'.

Bijna allen weten wij echter, dat dit eenvoudige beeld een mythe is.⁴⁰ Allereerst omdat de oudere generatie bepaald niet alleen uit letterlievende rijmelaars was samengesteld, maar in Multatuli, Busken Huet, Vosmaer en anderen, figuren van groot formaat telde, wier betekenis door de Nieuwe Gidsers dan ook erkend is. Er is meer continuïteit geweest dan veelal wordt aangenomen.

Het beeld is echter vooral zo simplistisch, omdat ook de jongeren allerm minst een eenheid vormden. Ten onrechte heeft men de termen 'Beweging van Tachtig' en 'Nieuwe Gidsbeweging' als synoniemen beschouwd: de poëtische vernieuwing rond het processievaandel met het opschrift 'Schoonheid, o, Gij, Wier naam geheiligd zij', was slechts één van de twee bewegingen die met de oprichting van *De Nieuwe Gids* manifest werden. Van der Goes, Tak, Lotsij en anderen waren volledig Nieuwe Gidsers, maar geen 'Tachtigers'; zij schreven geen nieuwe poëzie, maar radicale politieke beschouwingen, over de schoolstrijd, het algemeen kiesrecht, het socialisme. Hun stem in het blad is zeker even krachtig — en hun bijdragen zeker zo interessant — als de gedichten en het proza der bekende Tachtigers. *De Nieuwe Gids* had, aldus Stuiveling, twee programpunten: 'de bevrijding der poëzie uit allerlei conventies; de bevrijding der politiek uit allerlei conservatismen. Die dubbele taak zou worden vervuld, zij het niet door dezelfde personen'.⁴¹

Dit samenwonen van poëten en politici — van individualistische poëten en socialistische politici — moest op de duur tot spanningen leiden. Aanvankelijk, in de eerste succesvolle jaren, verdroeg men elkaar, na 1890 echter ontstaan er moeilijkheden, die de eenheid van het blad in bedenkelijke mate gaan aantasten. Van Deyssel tegen Van Eeden, Van der Goes tegen Van Deyssel, Kloos tegen Van der Goes en Van Eeden — het beeld van de zesde en zevende jaargang is er een van een in zichzelf verdeeld huis. Na enkele jaren was de bloei van het blad voorbij — de critici der Tachtigers gaan hun eigen weg, buiten *De Nieuwe Gids*.

De scherpzinnige lezer zal begrepen hebben, dat dit literair-historisch uitstapje niet bedoeld is om de aandacht te vestigen op overeenkomsten tussen *De Nieuwe* en de *Sociologische Gids* als daar zijn: een generatieblad van 'jongeren', leeftijdsgenoten en vaak vrienden, voor het merendeel Amsterdammers, welke bladen allebei de naam van 'Gids'

⁴⁰ Het volgende is ontleend aan G. Stuiveling. *De Nieuwe Gids als geestelijk brandpunt*, 2de druk, Amsterdam 1959.

⁴¹ Stuiveling, *aldaar*, p. 33.

voeren, verschijnen onder redactie van vijf personen en gehuld zijn in een blauw(grijs) omslag. Evenmin is het ons oogmerk te wijzen op de jongerenafkeer van veel maffe sociografie, als clichématig maakwerk op de markt gebracht, zoals Kloos en zijn kornuiten de vakkundig rijmen-de predikanten hartgrondig verfoeiden.

Uiteraard zijn onze bedoelingen serieuzer. Waar het om gaat, is het signaleren van een innerlijke tegenstelling in de bezetting van de *Sociologische Gids*, die van principiële aard is en een licht werpt op de recente ontwikkelingsgang van de sociologie als wetenschap en als maatschappelijke factor, in ons land en daarbuiten. Door de spanningen op te sporen, die uit deze tegenstelling resulteerden, menen wij boven particularistische geschiedschrijving uitgaande, bij te kunnen dragen tot de kennis van de bewustwording van de vaderlandse sociologie.

Het spanningsveld wordt manifest

De generatie van na de oorlog werd geconfronteerd met een binnenlandse en een buitenlandse situatie in het vak. In het eigen land liep de sociografie en in het algemeen de nauwe verbondenheid van geografie en sociale wetenschappen naar een einde. Als erfgoed stonden een radicaal empirisme en een bescheiden onderzoekstechnisch apparaat ter beschikking. Sociologische theorie ontbrak nagenoeg.

Het buitenland had inmiddels van leidinggevend land gewisseld en daarmee tevens van traditie: de Duitse sociologie, sedert 1933 'im Exil' gegaan, had de teugels moeten overgeven aan de snel veldwinnende Amerikaanse sociologie. De klassieke scholen, die in Duitsland vooral rond 1930 vruchtbaar begonnen te werken op actuele maatschappelijke vraagstukken, werden op de achtergrond gedrongen en afgelost door een zich sterk in onderzoektechnische richting verfijnd Amerikaans empirisme.

De Nederlandse 'Vijftigers' hebben blijkens het al eerder aangehaalde eerste *Ten Geleide* in hun tijdschrift geen forse keuze kunnen of willen maken. Zij streefden tegelijk theorievorming en technisering na, polemiek en informatie, toepassing in de praktijk en contact met nabuurgebieden. Hun koers was een, aanvankelijk onbewust gekozen, compromis tussen meerdere standpunten.

Het *Ten Geleide* van 1956 bevestigt dit. Het gaat erom, zo werd daar gesteld, de onvermijdelijke divergentie van het 'verklaren' en 'oplossen' van problemen, van 'wetenschappelijke interpretatie' en 'maatschappelijke nuttigheid' te accepteren en te verzoenen.⁴²

Het ontging de redactie niet, dat een dergelijk programma maar weinig kansen bood op het vormen van een eigen stijl en stempel: 'er gaan stemmen op,' zegt zij, 'zowel in als buiten de redactie, die het blad als zodanig te weinig pregnant van stijl vinden, die een meer 'eigen ge-

⁴² *Sociologische Gids*, III, 1; jan. 1956, p. 1—3.

zicht' zouden wensen, die de *Gids* een meer specifieke taak zouden willen toekennen. Te zeer, zo heet het, is de *Sociologische Gids* een van de vele tijdschriften die opnemen wat verdienstelijk en leesbaar is, zonder een eigen standpunt in te nemen'. En na een verwijzing naar de aloude programmapunten, die niettemin destijds iets nieuws brachten: 'Het verwijt is juist, waar deze beginselen te weinig specifiek zijn om aan een tijdschrift een duidelijk eigen gelaat te verlenen'.⁴³

Precies twee jaar later komt in een ietwat onthullend derde Ten Geleide de abdicatie als generatie. Na geconstateerd te hebben, dat het streven van het blad 'bepaald geen *Gids*-monopolie' is, maar dat er 'nog altijd een belangrijke functie ligt', besluit de redactie met de conclusie, 'dat de *Sociologische Gids* zich in haar korte geschiedenis heeft ontwikkeld van een generatie-verschijnsel tot een tijdschrift op algemene basis. *Het is onze bedoeling dit proces te voltooien*'. (curs. v. D.)⁴⁴

Maar zo vlot zou het niet gaan. Aan het einde van de ogenschijnlijk vredige jaargang 1958 volgde een ontploffing, die het hele daarop volgende jaar kettingsreacties zou uitlokken: Thoenes' rechtstreekse en scherpe aanval op de Nederlandse sociologie en op de *Gids* waarvan hij redacteur was, in zijn artikel *Sociologie en non-conformisme*.⁴⁵

Men had het kunnen verwachten. Met de openhartigheid, de *Gids*-redactie eigen, had men aan het begin van de jaargang al gesteld, dat de initiatiefnemersgroep van het blad 'slechts ten dele verenigd (was) op een positief programma. Méér dan in programmatische termen vond men elkaar op basis van een houding en een mentaliteit'.⁴⁶ De geschiedenis van Willem Kloos' *Nieuwe Gids* had kunnen leren, dat een dergelijke groep zich na een jaar of vijf gaat opsplitsen en meerdere gepolariseerde stellingen betreft. Welke waren de posities binnen de *Sociologische Gids*?

Verwetenschappelijking - vermaatschappelijking

Voor het moment Philipsens meer genuanceerde analyse van een aantal *Gids*-discussies buiten beschouwing latend,⁴⁷ wil ik trachten de kern op te graven door als tegenstelling aan te wijzen die tussen pogingen van de sociologie een 'echtere' wetenschap te maken, en pogingen haar zo volledig mogelijk te oriënteren op de maatschappelijke

⁴³ *Aldaar*, p. 1.

⁴⁴ *Sociologische Gids*, V, 1; jan. 1958, p. 1, 2.

⁴⁵ P. Thoenes, 'Sociologie en non-conformisme', in: *Sociologische Gids*, V, 6; nov. 1958, p. 241—246.

⁴⁶ *Sociologische Gids*, V, 1; jan. 1958, p. 1.

⁴⁷ H. Philipsen, 'Een simpele dichotomie, factoren buiten de kleine groep en leiderschap', in: *Sociologische Gids*, IX, 5; sept-okt. 1962, p. 252 vv.

problemen van onze tijd; in slagwoorden: de tegenstelling tussen een voortgaande verwetenschappelijking en een vermaatschappelijking. De onvrede, die de initiatiefnemers van de *Gids* bijeengebracht, had — slechts min of meer bewust gemaakte — motieven van beiderlei soort. Sommigen stootten zich primair aan de nonchalance waarmee wetenschappelijk onderzoek werd bedreven en maatschappelijke voorkeuren in dit onderzoek werden toegelaten, anderen daarentegen achtten in de oudere sociologie te zeer een maatschappelijk weinig gerichte verzamelvucht aanwezig en een te geringe bekommernis om de maatschappelijke relevantie, resp. toepassing van de sociologische kennis, en om de daarmee samenhangende sociale verantwoordelijkheid van de socioloog.

Reeds de eerste afleveringen van de *Gids* laten het zien. Het eerste nummer geeft een exploratief artikel over de kleine groep — dat beide elementen bevat, maar toch vooral 'wetenschappelijk' was gericht —, in het tweede nummer gevolgd door een aanval op de maatschappelijke implicaties van de werkclassificatie. De volgende nummers wijden aandacht aan de statistiek en aan de meetbaarheid van godsdienstige verdraagzaamheid — compleet met schaalcontinuum en Tschupproff's coëfficiënt — maar bevatten ook bijdragen over onvoldoende financiering van het sociaal onderzoek en over onoirbaar geachte sociaal-wetenschappelijke publiciteit. De 'poëten' en de 'politici' treden gelijk-tijdig naar voren, en zij zullen dat blijven doen.

In de tweede jaargang wordt voor het eerst een barst in het bondgenootschap zichtbaar. Terwijl Schöffers aan aanval doet op Boumans herdrukte *Van Renaissance tot Wereldoorlog* en een jaar later een felle aanval zou doen — in *Mens en Maatschappij* ⁴⁸ — op Polaks *De toekomst is verleden tijd* (door de latere Gidsredacteur Goudsblom tezelfdertijd in *Propria Cures* 'afgekraakt'), wijdt Thoenes een enthousiaste bespreking aan het werk van Polak, dat 'alle op tabellen voortstrompelende Nederlandse sociografietjes met één slag achter zich laat'.⁴⁹ De vijfde jaargang (1958), die begon van de bovenvermelde 'abdication' staat voor het eerst duidelijk in het teken van de voortgaande verwetenschappelijking, en wijkt als zodanig duidelijk af van de voorgaande jaargangen. Lammers, die in deze discussies een prominente rol zal spelen, treedt toe tot de redactie en neemt een nieuwe rubriek, met de karakteristieke naam 'onderzoektechnische bijdragen' onder zijn speciaal beheer. Het eerste nummer is al meteen raak: na een volstrekt afwijkend kort principieel artikel van Ter Hoeven, zijn er bij-

⁴⁸ I. Schöffers, 'Een boetpredikatie in de cultuursociologie', in: *Sociologische Gids*, II, 7; aug. 1955, p. 130—135, in het oktobernummer van dezelfde jaargang door Bouman beantwoord; Dez., 'De toekomst verleden tijd?' in: *Mensch en Maatschappij*, XXXI, 5 sept.-okt. 1956, p. 309—315.

⁴⁹ P. Thoenes, 'Paradise lost; enige kanttekeningen bij prof. dr. F. J. Polak: De toekomst is verleden tijd', in: *Sociologische Gids*, II, 10; dec. 1955, p. 197.

dragen over de statistiek en over mathematiek in de sociologie alsmede twee typisch 'scientific'-gerichte boekbesprekingen.

Dit jaar, door Thoenes fraai gekarakteriseerd als 'de overgang van een charismatisch getinte naar een rationeel getinte structuur'⁵⁰ eindigt, zoals gezegd, met zijn aanval op de *Gids* in naam van het 'non-conformisme', waarin hij de sedertdien gevleugelde extreme typen construeert van de 'verificateur' tegenover de 'ontwerper', gedemonstreerd aan schrijvers als Stouffer/Zetterberg ten enen en Mannheim/Lynd ten anderen, zo men wil de 'technici' versus de 'maatschappijcritici'.

Wat verwacht kon worden gebeurde prompt: enige 'non-conformisten' meldden zich aan en degenen die zich met Thoenes niet konden verenigen begaven zich in een debat. De enkele ongelukkige — Van Straten — die zich te midden van het anti-geroep tussen de partijen poogde op te stellen, werd bijna vermorzeld.

Werkelijke invloed heeft Thoenes, van buiten af gezien, echter nauwelijks. Het lijkt wel, of voor velen gold wat door Philipsen als de reactie der Amsterdamse studenten op de discussie is omschreven: 'Thoenes had juist gesproken vond men, waarna men weer tot de verifactorische orde van de dag overging'.⁵¹ Het doet bijna symbolisch aan, dat zich juist in de stormachtige jaargang 1959 een uitermate technische verificateursdiscussie afspeelt, waarbij niet minder dan vijf debaters zijn betrokken.⁵²

Hiermee is in overeenstemming, dat in de daaropvolgende jaargang 1960 (VII) voor het eerst een speciaal nummer aan een onderzoekstechniek wordt gewijd — nl. participerende observatie —, hoewel andere bijdragen voor een zeker evenwicht zorgen. In 1961 (VIIIe jrg.) echter vindt de 'verifactorische' doorbraak radicaal plaats, getuige artikelen over rolbegrip, normpercepties en ego-idealen, multimoment-opnamen, scalogram-techniek, en regulering van affectieve betrekkingen. Daarnaast is er een uitbarsting van theoretisch vernuft, beproefd op het functionalisme en de kennissociologie. Temidden van dit alles doen Huizers appèl 'Het woord moet actie worden' en een stoer stukje Oostduitse 'sociologie' bijna onwezenlijk aan, ware het niet, dat de jaargang — als drie jaar geleden — eindigt met een ideologische bom: Hoefnagels' *Nederland een sociaal paradijs?*, welk artikel met één slag de *Sociologische Gids* als een onbesuisd radicaal blad in den lande bekend maakt. Alleen de lezers wisten hoezeer ten onrechte.

De IXde jaargang vertoont weer meer variatie en de Xe lijkt duidelijk

⁵⁰ Marginaal, in: *Sociologische Gids*, V, 6; nov. 1958, p. 241.

⁵¹ Philipsen, *aldaar*, p. 254.

⁵² Deze discussie, die voortkwam uit een kritiek van Brouwer en Mokken op een artikel van Freedman over statistische toetsen, (VI, 1959, p. 81 vv.) werd in hetzelfde nummer voortgezet door Lammers en Van de Vall (p. 88 vv.) en in het nov.nummer weer opgenomen door Daudt (p. 235 vv.) waarop Lammers en Van de Vall afsloten (p. 238 v.).

naar de andere zijde over te hellen, met name door speciale nummers over de welvaartsstaat, de verkiezingen, het sociologisch onderwijs en de figuur van Mannheim.

De strijd is dus onbeslist, zal men zeggen. De *Gids* bestaat nog en bloeit zelfs; zij heeft, in tegenstelling tot haar roemruchte literaire voorganger, de perikelen in eigen boezem met succes overleefd. Er is mogelijk nog niets opgelost, maar er is ook nog niets verloren. Zowel de techniek als de theorie, de macro- als de micro-dimensie, de wetenschappelijke als de maatschappelijke relevantie van het vak krijgen hun wettig deel. De conclusie lijkt mij voorbarig zolang niet is vastgesteld, wie de dragers zijn van de diverse voorkeuren; hun situering in de openvolging der generaties zal met hun werfkracht over het uiteindelijke gelaat van de Nederlandse sociologie beslissen.

IV. EEN POGING TOT BALANSLEZEN

In de jaren 1957—1959 heeft de *Sociologische Gids* een beslissende crisis in zijn bestaan doorgemaakt. In die jaren ging de discussie — ook zoals ze naar buiten kwam — eigenlijk over een keuze tussen twee dingen: moet de *Gids*, gesteld voor de te zware opdracht een identiteit op te bouwen, die voor alle betrokkenen bevredigend is, worden *opgeheven* of worden *verjongd*. De eerste stroming pleitte voor fusie met *Mens en Maatschappij* teneinde op deze wijze in Nederland tenminste te gaan beschikken over zoal niet een bijzonder pregnant dan toch over één goed geredigeerd vaktijdschrift op internationaal niveau. De tweede richting, ongeveer even sterk, was voor handhaving van de *Gids* onder gelijktijdige, abrupte dan wel geleidelijke, verjonging van redactie en medewerkersgroep.

Dat de tweede richting heeft 'gewonnen' is onder meer toe te schrijven aan de al te cerebrale instelling van hun tegenstanders, die de emotionele binding van de 'oude garde' aan het eigen orgaan onderschatten. Uiteindelijk is de verjonging geleidelijk doorgevoerd, en bestaat de redactie momenteel uit een *mixture* van jong en jonger, even curieus bont als de eerste club der initiatiefnemers.

Een belangrijk argument van de dominant gebleken stroming was te vinden in de eerder vermelde 'jongeren-ideologie' volgens welke de jeugd niet alleen toekomst is, maar ook de sleutel van het wetenschappelijk en maatschappelijk radicalisme op zak heeft. Thans enige feiten.

Niet twee, maar drie generaties

Globaal genomen heeft de oorspronkelijke *Sociologische Gids*groep aanvankelijk vooral twee soorten bijdragen geleverd: in de richting van programmering en in die van vermaatschappelijking van het vak.

In een later stadium komen daarbij nog een klein aantal theoretische artikelen en vooral een wassende stroom van meer 'inhoudelijke' bijdragen, waarin maatschappelijk belangwekkende onderwerpen zoveel mogelijk empirisch geanalyseerd worden. De jaargang 1963 bevat hiervan een aantal goede voorbeelden. Ook de Vlaamse medewerkers zijn hieronder te brengen.

Een uitputtende documentatie is in dit bestek moeilijk te geven. Men lope zelf de lijst der 'programmatische' artikelen door — zij werden eerder reeds kort opgesomd — en lette verder op de samenstellers der 'gerichte' nummers: de afleveringen over verzuiling, jeugd, Mannheim en welvaartsstaat zijn door deze groep verzorgd, die over participatie en functionalisme zeer overwegend door anderen.

Het beeld van de bijdragen der later toegetreden jongeren is echter heel anders. Uit hun werk zou een nummer zijn samen te stellen voor de *American Sociological Review*, zonder dat het erg uit de toon zou vallen. Een proefnummer is te vinden op bladzijde 48.

Ik mag bij dit 'speciale nummer' wel aantekenen, dat alleen de *Book Reviews* wat zoekerij eisten en een ietwat vertrokken beeld geven, maar dat de keuze van de andere bijdragen volledig uit het beschikbare materiaal te voorschijn sprong.

Wat is er in dit beeld zo curieus? Allereerst wel, dat in de eerste jaargangen van de *Gids* dergelijke bijdragen in het geheel niet voorkomen (behalve die van Gadourek over 'verdraagzaamheid' in I,3) en in latere jaargangen in stijgende mate.

Van de 12 opgesomde artikelen is de spreiding:

jaargang I tot en met III: 0

jaargang IV tot en met VI: 2

jaargang VII tot en met IX: 10

Nog interessanter is, dat al deze artikelen op één na (dat van Kadushin en Wieringa) afkomstig zijn van de 'jongste jongeren', in ieder geval niet uit de stichtingsgeneratie van de *Gids*. Het is zelfs volslagen onmogelijk uit publicistisch werk van deze laatste groep een soortgelijke bundel samen te stellen.

Tenslotte is het opvallend, dat de grote meerderheid der vermelde artikelschrijvers afgestudeerden zijn van de Universiteit van Amsterdam. Ook indien men de invloed van persoonlijke contacten vanuit de vrij overwegend Amsterdamse redactiekring incalculeert, blijft het volgende spreidingsbeeld frappant.

Laten we Wieringa als 'oudere jongere' en Kadushin als Amerikaan buiten beschouwing, dan zijn: van de 12 auteurs er afgestudeerd in Leiden 1, Nijmegen 2, Amsterdam 9.

Zou dit beeld ook in de andere tijdschriften worden aangetroffen, dan kan het maar één ding betekenen: *er verschijnt naast de 'tweede generatie' een 'derde generatie'*, duidelijk onderscheiden van de beide vo-

ARTICLES

- Causaliteit en sociologie P. A. Koefoed en
H. Philipsen

THE SMALL GROUP

- Restrictie van affectieve betrekkingen in een toneelgezelschap: een studie over de preventie van duurzame voorkeursverhoudingen in een primaire groep J. Z. Namenwirth
- Regulering van affectieve betrekkingen in een studentenorkest L. Henny
- Benadering van een service-relatie vanuit het rolbegrip H. A. Becker
- Verandering van normpercepties en ego-idealen bij adspirant-groepsleden R. F. Geyer

RESEARCH REPORTS

- A comparison: Dutch and American Expectations regarding Behavior of the Caseworker A. Kadushin en
C. F. Wieringa
- Prestige en belangstelling S. A. Boering en
A. van Bergen
- Interview-evaluatie en inhoud der interviewtraining J. A. van Kemenade
- Een simpele dichotomie, factoren buiten de kleine groep en leiderschap H. Philipsen
- Scalogram-techniek A. J. T. Nooy

COMMENTARY

- Enige bezwaren voor scalogram-analyse als toets voor unidimensionaliteit J. Berting
- Merton, Gouldner en de 'net-balance'-hypothese J. M. G. Thurlings

BOOK REVIEWS

- Zetterberg, H. L.*, On theory and verification in sociology (P. A. Koefoed)
- Moore, F. W. ed.*, Readings in cross-cultural methodology (P. Kloos)
- Bjerstedt, A.*, Interpretations of sociometric choice (C. J. Lammers)
- Festinger, L.*, A theory of cognitive dissonance (A. van Bergen)
- Burdick, E. en A. J. Brodbeck*, American voting behavior (H. Daudt)
- Cherry, C.*, On human communication (P. Valkenburgh)

rige, hoewel mogelijk eveneens de Amsterdamse hegemonie in de Nederlandse sociologie handhavend.

Deze generatie wordt, tegen sommige verwachtingen in, in ieder geval blijkens deze bijdragen weinig geplaagd door de vraag naar de maatschappelijke relevantie van hun vak, die de voorgangers zo bezighield. Zij lijkt primair bedacht op het leveren van technisch en methodologisch ingenieus doordachte werkstukken. Het zijn de 'poëten' van het vak, of, in de boosaardig bedoelde karakteristiek van Wright Mills, de 'scientists', die bij voorkeur in een witte jas met IBM-embleem zouden willen lopen.⁵³

Wij menen echter, dat boosaardigheid vooralsnog niet op zijn plaats is. Allereerst niet, omdat deesignaleerde bijdragen ten dele studiewerkstukken zijn, en niet zonder meer indicatief voor de instelling van de generatie als zodanig. Wellicht moeten wij deze soort bijdragen primair zien als bewijs van het feit, dat voor het eerst in de geschiedenis van de Nederlandse sociologie een vakkundig getrainde generatie afgestudeerden aantreedt.

Boosaardigheid is bovendien wat goedkoop in het licht van de prestaties der voorgaande generatie, die immers wel in beginsel dergelijk vakwerk begeerde te leveren, maar er in feite zelden toe kwam. De derde generatie doet in wezen niet anders dan een deel van het *Gids*-programma realiseren.

Een deel inderdaad. De theoretische programmapunten blijken veel minder aantrekkingskracht uit te oefenen. Maar ook hier is de derde generatie sterker vertegenwoordigd dan de vorige, die bij preferentie een middenkoers vaart. Wat Mills — nog boosaardiger — de 'grand theorists' noemt, zijn uiteraard in stricte zin in land nogal dun gezaaid, maar niettemin ziet men hier en daar een klein formaat 'grand theorists' wel verschijnen: De Moor, Thurlings, Goddijn en Vercruijsse. Zij zijn, met uitzondering van de laatste, typisch derde generatie en bovendien niet-Amsterdammers.

Ook hier wordt weer krachtdadig geschematiseerd, omdat men bij enkele dezer auteurs evenzeer een maatschappelijke en researchgerichte interesse ziet. Maar anderzijds valt niet te ontkennen, dat belangrijke bijdragen uit hun kring, in en buiten de *Gids*, zo duidelijk een eigen signatuur dragen, dat zij terzijde staan van de Amsterdamse en daarmee algemeen-Nederlandse vaktraditie.

Wat de andere pool van de Thoenesiaanse as der verificateurs-ontwerpers betreft, blijkt het klimaat weinig gunstig. Slechts enkelingen, zoals Huizer en Milikowski, evenals Thoenes niet toevallig marxistisch georiënteerd, zijn bereid het extreme standpunt te verdedigen.⁵⁴

⁵³ C. Wright Mills, 'IBM plus reality plus humanism = sociology', in: *Power, politics and people, the collected essays of C. Wright Mills*, New York, z.j. (1962?), 569.

⁵⁴ Zie b.v. G. Huizer, 'Het woord moet actie worden', in *Sociologische Gids*, VIII,

De verdediging van een dergelijk standpunt is evenwel bepaald niet zinloos. Het vormt immers een tegenwicht tegen de onmiskenbare en bovendien onvermijdelijke verwetenschappelijking en technisering van de sociologie. Hier klopt het maatschappelijk geweten, dat onvrede blijft stichten waar tevredenheid tot zelfgenoegzaamheid wordt, dat lastig blijft doorvragen waar de geprefabriceerde oplossingen uit voorraad leverbaar zijn.

Voor zover zij echter de spanning tussen vermaatschappelijking en verwetenschappelijking als een tegenstelling zien, die ten gunste van een maatschappelijke keuze moet doorslaan, voeren Thoenes c.s. naar ons gevoel echter een achterhoedegevecht. Zij kunnen niet meer hopen op een 'tweede front', maar alleen nog succes verwachten van een verspreide guerrilla — waarbij zij zich trouwens, naar ik vermoed, niet eens zo ongelukkig voelen.

'In gesprek met de volgenden'

Dahrendorf heeft voor Duitsland het bestaan van duidelijke 'generaties' in de sociologie ontkend, ja, de idee zelfs 'lächerlich' genoemd. De veelheid van opvattingen leek hem daartoe te groot.⁵⁵

Voor wat betreft Nederland zijn wij minder pessimistisch. Wij kunnen dat zijn niet alleen, omdat de sociologiegeschiedenis hier te lande nu eenmaal veel korter en minder spectaculair is geweest dan bij onze Oosterburen, maar méér nog door de onmiskenbare continuïteit in die geschiedenis. De halve eeuw Nederlandse sociologie is immers in hoge mate bepaald geweest door één school, die van de Universiteit van Amsterdam, met zijn sterk empirisch en concrete onderzoek-oriëntatie.

Het bestaan van deze continuïteit vergemakkelijkt het onderscheiden van secundaire discontinuïteiten, en het zijn juist deze, die de drie gesignaleerde generaties markeren. De tweede generatie — die van de *Sociologische Gids* en de onze — verschijnt in het opvolgingspatroon dan als de tussengeneratie, niet alleen naar tijdstip van optreden maar ook naar houding en activiteit. Het was immers de groep, die, zoals wij reeds stelden, wat ongelukkig terechtkwam tussen de Amsterdamse sociografie en de Nederlandse sociologie, tussen de vaste wal der Steinmetzianen en het uitvarend schip der eerste sociologen-van-opleiding. Vandaar de onrust en de polemiek, de heterogeniteit en de ket-

3; mei-juni 1961, p. 113—122; de discussie tussen H. Ph. Milikowski en R. R. Koopmans over onmaatschappelijkheid, in: *Sociologische Gids*, IX, 6; nov-dec. 1962, p. 329—335, alsmede Milikowski's dissertatie, waar de discussie om was begonnen.

⁵⁵ R. Dahrendorf, 'Betrachtungen zu einigen Aspekten der gegenwärtigen deutschen Soziologie', in: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, XI, 1; 1959, p. 132—134.

terse neigingen, maar ook daardoor de vitaliteit en de openheid, zo kenmerkend voor deze niet-gearriveerden, deze 'jongeren'.

Wat de tweede generatie en daarmee de *Sociologische Gids* heeft getypeerd, is juist de moeilijke typeerbaarheid. In zoverre is het blad het seismogram van de chaotische ontwikkeling van de vaderlandse sociologie na de oorlog; wij vinden er alle trillingen en schokken geregistreerd.

Wat deze generatie zich als voornaamste verdienste kan aanrekenen is de grote mate van bewustheid, waarmee zij deze ontwikkeling heeft meegemaakt — en dan in de dubbele betekenis: méégemaakt want met gretigheid ervaren, en meegemáákt want helpen in de hand houden.

'Many sociology departments, in fact, are now divided intellectually between those who are committed to system theory and/or methodological formalization and their critics'.⁵⁶ Het werd enkele jaren geleden van de Amerikaanse sociologie gezegd, het zou precies zo voor Nederland gesteld kunnen worden.

In dit perspectief gezien staat de tweede generatie niet aan het einde van haar loopbaan, maar aan het begin. Veel boeiender en belangrijker dan haar dialoog met 'de vorigen' is immers haar komende discussie met 'de volgenden'. Systematischer en rigoureuzer dan tot nog toe is gesteld zal zij het standpunt dienen te verdedigen, dat de huidige spanningen in de sociologie niet kenmerkend zijn voor een fase maar voor de structuur van deze wetenschap zelf. Haar programma zal dialectisch moeten worden opgevat, uitgaande van de onafwijsbare wisselwerking tussen sociologie en samenleving, tussen weten en leven.

Waar de individuele socioloog zijn plaats in deze wisselwerking kiest, blijft een zaak van persoonlijke keuze en persoonlijke verantwoordelijkheid. De 'tweede generatie' zou het tot haar taak kunnen rekenen het bewustzijn levend te helpen houden, dat die vraag nooit kan worden ontweken, omdat zij cruciaal is voor het werk van de socioloog. De woorden van Heinrich Böll gelden ook voor hem: 'es ist die schwierigste Frage, die ein Autor für sich selbst zu beantworten hat: *welche* Stufe der Aktualität die seine ist'.⁵⁷

⁵⁶ S. M. Lipset en N. Smelser, Change and controversy in recent American sociology, in: *British Journal of Sociology*, XII, 1; maart 1961, p. 45.

⁵⁷ Heinrich Böll, *Erzählungen, Körspele, Aufsätze*, Köln/Berlin 1961, p.q.